

С. І. ТИХОЛАЗ

Діалогізація педагогічної взаємодії як умова розвитку професійної спрямованості студентів медичного університету

Обґрунтовано значення діалогізації педагогічної взаємодії як умови розвитку професійної спрямованості студентів медичного університету, їх ідентифікації з носіями професійних цінностей; охарактеризовано психолого-педагогічні умови розвитку професійної спрямованості майбутніх лікарів; на основі результатів емпіричного дослідження з'ясовано характер взаємин між викладачами і студентами, стилі їх педагогічної взаємодії.

Ключові слова: професійне становлення майбутніх лікарів, професійна спрямованість, педагогічна взаємодія, діалогічне спілкування, ідентифікація.

С. И. ТИХОЛАЗ

Диалогизация педагогического взаимодействия как условие развития профессиональной направленности студентов медицинского университета

В статье обосновывается значение диалогизации педагогического взаимодействия как условия развития профессиональной направленности студентов медицинского университета, их идентификации с носителями профессиональных ценностей; охарактеризованы психолого-педагогические условия развития профессиональной направленности будущих врачей; на основе результатов эмпирического исследования выяснено характер взаимоотношений между преподавателями и студентами, стили их педагогического взаимодействия.

Ключевые слова: профессиональное становление будущих врачей, профессиональная направленность, педагогическое взаимодействие, диалогическое общение, идентификация.

S. I. TIKHOLAZ

Dialogic intercourse of pedagogical interaction as a condition of the development of professional orientation of students of medical university

The value of dialogic intercourse of pedagogical interaction as a condition of development of professional orientation of students of medical university as well as their authentications with the bearers of professional values is grounded in the article.

Keywords: professional becoming of future doctors, professional orientation, pedagogical interaction, dialogic intercourse, authentication.

У наш час щораз помітнішим стає інтерес громадськості, органів державної влади, засобів масової інформації і медичного співтовариства до широкого кола питань соціально-економічного, морально-етичного і юридичного характеру, пов'язаних з сучасним станом системи охорони здоров'я та медичної освіти. З новою силою актуалізувалися питання гуманізації медичної освіти, особистісно-професійного розвитку майбутнього лікаря, особливо його мотиваційно-ціннісної сфери, морально-етичних якостей, професійного спрямування. Саме від рівня професійної спрямованості, ціннісного ставлення до професії залежить значною мірою успішність діяльності лікаря. Сучасні реалії потребують активізації педагогічних пошуків методичних шляхів розвитку професійного спрямування майбутніх лікарів у період їх підготовки у вищих медичних навчальних закладах.

Питання професійного становлення особистості та розвитку професійно важливих якостей фахівців досліджували О. М. Борисова, А. А. Деркач, Е. Ф. Зеєр, Є. О. Климов, К. К. Платонов, Б. А. Ясько та ін. Окремі аспекти розвитку професійної спрямованості майбутніх фахівців розглядалися в контексті формування професійної ідентичності особистості (О. В. Денисова, Т. П. Маралова, У. С. Родигіна, О. О. Грандіна, Л. Б. Шнейдер та ін.),

професійної самосвідомості (Л. О. Григорович, Н. Ю. Веселова, С. В. Кошелева та ін.), професійних інтересів і нахилів (С. П. Крягжде, О. М. Прядехо, Б. О. Федоришин та ін.), ціннісного ставлення до професії (М. Н. Дьоміна).

Педагогічні умови розвитку професійної спрямованості студентів медичних ВНЗ досліджувалися О. М. Пантелєвою, А. С. Ткаченко, Н. І. Аниськіною, О. А. Неловкіною Берналь та ін. Зокрема, О. А. Неловкіна Берналь визначила такі педагогічні умови формування професійної спрямованості студентів медичних спеціальностей: «формування у студентів-медиків навичок здійснення навчально-пізнавальної діяльності у вищій медичній школі як засобу їх дидактичної адаптації; розвиток професійного (клінічного) мислення майбутніх лікарів; впровадження засобів педагогічного моніторингу як важеля управління процесом формування професійної спрямованості студентів» [6, с.14].

Становлять інтерес також визначені О. В. Денисовою психологічні і педагогічні умови розвитку професійної ідентичності студентів-медиків в освітньому процесі вищого навчального закладу [3]. Психологічними умовами розвитку професійної ідентичності майбутніх лікарів, на думку дослідниці, є: суб'єктивна значущість професії, емоційно-позитивне ставлення до професії і до себе в ній; професійно-орієнтоване інформаційно-насичене навколишнє середовище; активна взаємодія з носіями (трансляторами) професійних норм, цінностей і моделей поведінки; суб'єктна позиція особистості стосовно до соціальної реальності. До педагогічних умов становлення професійної ідентичності майбутніх лікарів О. В. Денисова відносить: особистісно-орієнтований зміст освіти; раннє включення у процес професійної (квазіпрофесійної) діяльності та спілкування; використання форм і методів навчання, заснованих на високій активності й особистісному включенні студентів в освітній процес; діалогічний підхід у взаємодії викладача і студента, що забезпечує поєднання їх емоційно-ціннісного і професійно-особистісного досвіду; використання групових методів роботи, що забезпечують повноцінний зворотний зв'язок [3, с. 13]. Можна погодитися з дослідницею в тому, що у становленні професійної ідентичності майбутніх медичних фахівців особливу роль відіграє їх раннє залучення до квазіпрофесійної діяльності та діалогізація педагогічного процесу, що забезпечує трансляцію студентам професійно-особистісного досвіду викладачів. Водночас деякі з визначених дослідницею психологічних і педагогічних умов розвитку професійної ідентичності студентів є не стільки умовами, скільки компонентами професійної ідентичності (суб'єктивна значущість професії, емоційно-позитивне ставлення до професії і до себе в ній, суб'єктна позиція щодо соціальної реальності). На наш погляд, для позначення вказаних особистісних феноменів більш адекватним є вживане Л. Б. Шнейдер поняття «внутрішні джерела становлення професійної ідентичності», до яких дослідниця відносить: емоційно-позитивне тло, на якому відбувається отримання інформації про професію; позитивне сприйняття себе як суб'єкта професійної діяльності; емоційно-позитивне сприйняття своєї приналежності до професійного співтовариства; успішне засвоєння (привласнення) прав і обов'язків, норм і правил професійної діяльності; готовність фахівця прийняти на себе професійну відповідальність; характер вираження і самоприйняття екзистенціального й функціонального Я; мотиваційна активність у реалізації себе в обраному професійному просторі [13].

Отже, існують різні підходи до визначення педагогічних умов розвитку професійної спрямованості, що дає підстави вважати цю проблему до кінця не вирішеною і продовжити пошук оптимальних умов розвитку професійної спрямованості студентів вищих медичних навчальних закладів.

Метою статті є з'ясування значення діалогізації педагогічної взаємодії як умови розвитку професійної спрямованості студентів медичного ВНЗ.

У ході професійного навчання і виховання майбутні лікарі знайомляться з професійними нормами та стандартами, прийнятими у медичному співтоваристві, засвоюють професійні цінності і формують професійну ідентичність, розвивають у собі професійно важливі якості. Іншими словами, відбувається особистісно-професійний розвиток майбутніх лікарів, успішність якого залежить від багатьох чинників. Серед найбільш значущих із них можна виокремити приклад викладачів, кураторів, керівників практики, які покликані демонструвати майбутнім лікарям зразки ціннісного ставлення до професії і через психологічний механізм

ідентифікації впливати на формування їх професійної ідентичності та розвиток професійної спрямованості.

Формування особистості майбутнього лікаря як фахівця значною мірою залежить від особистісних якостей викладачів, їх авторитету, здатності впливати на думки і почуття студентів. Професія лікаря особлива. В усі часи підкреслювалося, що лікар, окрім ґрунтовних знань і умінь, повинен володіти високою загальною культурою, гуманними якостями. Особливою мірою це стосується викладачів медичних ВНЗ, які здійснюють професійну підготовку майбутніх лікарів. Форма і способи поведінки та спілкування викладача зі студентами мають потужну виховну силу і суттєво впливають на розвиток професійного спрямовання студентів. Особистий приклад і професійна майстерність викликають повагу до педагога, формують у студента витримку, гуманність і толерантність у ставленні до пацієнтів.

Передати студентам свої професійні цінності та переконання викладач може тільки у випадку, якщо цінує людську гідність у собі й інших людях, діє згідно з власними переконаннями і надає таку ж свободу вибору студентам, вірить у себе і своїх студентів, піклується про їх особистісне та професійне зростання. Для передачі професійно-етичних цінностей викладачеві також важливо володіти комунікативними вміннями, щоб звертатися під час розгляду питань професійної етики до розуму та почуттів студентів. Володіючи глибшими фаховими знаннями й уміннями, в порівняно зі студентами, і будучи для них авторитетом, хороший викладач водночас демонструє на своєму прикладі повагу до гідності людини і розмовляє зі студентами «нарівні». Будь-які прояви зарозумілості і спроби нав'язати свою думку з питань професійних цінностей і моралі, зазвичай, викликають негативну реакцію з боку студентів. Тільки у випадку, коли педагог репрезентує таку систему професійних і моральних принципів, зразком виконання яких є сам, студенти повірять у проголошені ним істини і сприймуть їх.

Дуже важливо прищепити студентам-медикам уявлення про єдність матеріального і духовного начал у людині, необхідні для розуміння біопсихосоціальної суті хвороб. Щоб лікувати людей, лікареві необхідно не тільки призначати їм лікарські препарати або навчати здорового способу життя, не менш важливо навчити пацієнта знаходити сенс і радість у своєму житті, мир і злагоду в душі, без чого перемоги хворобу неможливо. Для цього лікар спершу сам має навчитися регулювати власні почуття, думки і поведінку. Особистий приклад особливо важливий під час навчання студентів на клінічних кафедрах, коли викладач демонструє дотримання моральних норм і принципів у процесі спілкування не тільки зі студентами й колегами, але й із пацієнтами. Деструктивний вплив на професійне становлення студентів справляють ситуації, розходження слів педагога зі справами, і він реально нехтує тими професійно-моральними нормами, дотримуватися яких раніше закликав. Все це зумовлює серйозні вимоги до викладачів медичного ВНЗ, чії особистісні якості повинні відповідати званню наставника майбутніх лікарів.

Отже, одне з важливих завдань викладачів медичного ВНЗ полягає в тому, щоб викликати довіру студентів до себе, захопити їх власним прикладом, викликати бажання ідентифікувати себе з представниками медичної професії.

Як свідчать психологічні дослідження, ідентифікація є одним із найважливіших психологічних механізмів розвитку професійної спрямованості особистості, засвоєння нею професійних норм і цінностей. З психологічного погляду, ідентифікація розуміється як «процес об'єднання суб'єктом себе з іншим індивідом або групою на підставі сталого зв'язку, а також включення у свій внутрішній світ і прийняття як власних норм, цінностей, зразків» [10, с. 130–131]. Психологічний сенс ідентифікації полягає в уподібненні однієї особистості іншій, підсвідомому ототожненні себе з іншою людиною, внаслідок чого наслідуються її установки та особливості поведінки. Шляхом ідентифікації відбувається привласнення цінностей, ставлень, мотивів, властивих людям, яких ми приймаємо за зразок і приклад для наслідування. Ідентифікація є універсальним механізмом розвитку особистості, її когнітивних, емоційних, мотиваційних характеристик, самосвідомості, соціально і професійно значущих якостей. Розвиток при цьому відбувається через специфічне наслідувальне засвоєння особистісних смислів [1].

На думку Т. М. Давиденко [2], Н. В. Кузьміної [4], одним із механізмів формування «Я-образу» є ідентифікація суб'єкта зі значущими іншими. Т. М. Давиденко підкреслює, що

ідентифікація, по-перше, зумовлює формування цілісного уявлення особистості про зміст, способи і засоби своєї діяльності; по-друге, дає змогу критично проаналізувати себе і свою діяльність; по-третє, перетворює особистість у суб'єкта своєї активності [2]. Професійна ідентифікація особистості – тривалий, багатовимірний, суперечливий процес, який передбачає: 1) накопичення знань про себе; 2) усвідомлення нормативів розвитку; 3) оцінювання себе на основі цих нормативів; 4) прояв перетворювальної функції самосвідомості, що виражається в самовдосконаленні особистості як суб'єкта майбутньої професійної діяльності [11, с. 68]. Формуванню здатності до адекватної ідентифікації сприяють такі чинники, як зміна системи відносин; залучення студентів до оцінювання результатів своєї діяльності; знання своїх індивідуально-психологічних особливостей; безпосередня активність особистості.

На думку Дж. Марсія, рівень професійного розвитку особистості залежить від того, якою мірою вона ідентифікує себе з наявним в її самосвідомості образом професіонала. При цьому виділяються такі типи ідентифікаційних статусів: «...досягнення повної тотожності з еталоном – ідентифікація; перенесення особистісної ідентифікації на пізніші терміни – мораторій; позбавлення себе можливості ідентифікації; неможливість визначитися в якійсь ролі – ідентифікаційно-ролева дифузія» [11, с. 68]. Різним образам властиві різні регуляторні можливості: виразний, конкретний і привабливий образ стимулює і скеровує активність особистості (ідентифікація); образ, в якому відбиті несприятливі перспективи, труднощі, що уявляються суб'єктові непереборними, загальмовує або повністю блокує професійний розвиток. При суперечності, невизначеності, розпливчатості образу-еталону професійний розвиток особистості здійснюватиметься за типом ідентифікаційно-ролевої дифузії, її активність матиме епізодичний і хаотичний характер.

Ідентифікації (наслідуванню) належить важлива роль у професійному становленні особистості, розвитку її професійної майстерності. Мається на увазі так зване особистісне знання, яке не усвідомлюється ні викладачем, ні студентом і може передаватися виключно шляхом імітації, безпосереднього наслідування. Спостерігаючи за діями викладача, студенти підсвідомо засвоюють його професійні установки, стратегії поведінки і ціннісне ставлення до медичної діяльності.

Як свідчать дослідження, необхідною передумовою ідентифікації особистості з іншою особою є відповідне ставлення до неї, сприйняття її як значущої, довір'я і повага до неї. Формування таких взаємин потребує від викладачів медичних ВНЗ відповідного стилю педагогічного спілкування зі студентами. У дослідженнях Т. І. Конникової, Г. І. Щукіної та ін. показані можливості навчально-виховної діяльності щодо формування у педагогічному процесі стосунків взаємної поваги і відповідальності, взаємодопомоги, підтримки, співпереживання. Такі стосунки, за результатами наших спостережень, створюють сприятливий ґрунт для розвитку професійної спрямованості майбутніх лікарів, їх ідентифікації з викладачами і кураторами, які репрезентують образ медика-професіонала. Розвиток у процесі навчання міжособистісних стосунків у студентському колективі значною мірою залежить від особистості викладача, його авторитету серед колег і студентів, стосунків, які складаються між ним і студентами. Характер взаємин між викладачем і студентами, їх стиль є одним із важливих чинників професійної ідентифікації і, відповідно, розвитку професійної спрямованості майбутніх лікарів.

Проведене нами опитування студентів 5 курсу Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова, в якому взяло участь 156 респондентів, свідчить про існування залежності між їх ставленням до професії і тим впливом, який справляють на них викладачі. Питання про ставлення до особистості викладача задавалося студентам двічі в різних формах: «Чи беруть студенти Вашої групи приклад з викладачів університету?» (непряме запитання) і чи «Стараєтеся Ви особисто бути схожим на кого-небудь зі своїх викладачів?» (пряме питання). Результати анкетування засвідчили, що менше половини студентів (47,8%) прагнуть брати приклад з викладачів університету. З тих студентів, які відчувають нейтральне або негативне ставлення до майбутньої професійної діяльності, більше половини не хочуть бути схожими на кого-небудь зі своїх викладачів. Тут явно простежується закономірність, відповідно до якої негативне ставлення до людей, які навчають професії, переноситься на ставлення до самої професії. Чим більше захоплених, відданих своїй справі викладачів бачать студенти під час

навчання, тим сильніше відчувають на собі їхній вплив, тим більшою мірою розвивається і зміцнюється їх спрямованість на майбутню професію.

Авторитет викладача-лікаря і бажання студентів ідентифікуватися з ним визначаються не тільки рівнем його професійної компетентності, але й характером взаємин із колегами та студентами. Активізацію особистісно-професійного становлення майбутніх фахівців багато науковців пов'язує з організацією педагогічної взаємодії зі студентами на засадах діалогічного підходу. Так, наприклад, на думку Л. В. Стоянової, оптимальна організація діалогічної взаємодії викладачів і майбутніх лікарів забезпечується за таких педагогічних умов: реалізація комунікативного потенціалу особистості викладачів і студентів на основі моделі двосторонньої комунікації; розвиток комунікативної мобільності суб'єктів взаємодії, що забезпечує ефективний перехід у різні мовні субкультури, специфічні для професії лікаря (тріада «лікар-педагог – студент – пацієнт»); створення і застосування дидактичних засобів, що сприяють діалогічній взаємодії, використання конверсаторіїв (дискусій, групових обговорень) як однієї з інтерактивних форм навчання. Орієнтація студентів на викладача як на представника майбутньої професії, наслідування значущих зразків його діяльності та спілкування сприяє розвитку комунікативної мобільності студентів, яка, у свою чергу, забезпечує успішний перехід у різні мовні субкультури, специфічні для професії лікаря. Підхід до організації навчально-виховного процесу з позиції пріоритету діалогічних, суб'єкт-суб'єктних взаємин розширює можливості викладача і студентів в особистісному та професійному самовизначенні. Використання конверсаторію як діалогічної форми навчання дає змогу викладачеві і студентам усвідомити унікальність один одного, відмінність і оригінальність поглядів, стимулює взаємне збагачення, емоційну й особистісну відкритість стосовно один одного, безоцінність, довірливість, щирість вираження почуттів і станів. Завдяки цьому, діалогічне спілкування сприяє професійному й особистісному самовизначенню студентів, засвоєнню ними системи професійних норм і цінностей [12, с. 134].

У педагогіці діалогічна стратегія навчально-виховної взаємодії протиставляється монологічній. Монологічна стратегія проявляється в підлеглий ролі вихованців і домінуючій позиції педагога, який претендує на володіння істиною в останній інстанції. Діалогічна стратегія передбачає принципову рівноправність партнерів зі спілкування й абстрагується від відмінностей у соціальному статусі викладача та студентів, за якими визнається право на власну думку. Монологічна й діалогічна стратегії виступають як своєрідні полюси в континуумі педагогічних відносин. Як свідчать наші спостереження, зазвичай педагогічний процес у медичних ВНЗ тяжіє до монологічності. Водночас гуманістично налаштовані педагоги намагаються рухатися в бік діалогічного полюсу, надаючи педагогічним стосункам зі студентами більшої відкритості, персоналізованості й демократичності.

Л. А. Петровська і А. С. Співаковська зазначають, що діалогічне педагогічне спілкування характеризується такими особливостями, як відвертість, доброзичливість, взаємне довір'я, зорієнтованість на розв'язання проблем, взаєморозуміння, симетричність психологічних позицій [9]. І. О. Зязюн вказує, що для педагога, зорієнтованого на діалогічну взаємодію, притаманні такі особливості, як: відкритість у поглядах, повага до вихованців, зацікавленість їх життям, небайдужість до їхніх проблем, емпатія, розуміння внутрішнього світу вихованців, надання їм реальної допомоги [5, с. 204]. Подібні характеристики діалогічної педагогічної взаємодії виокремлює Н. М. Островерхова: позитивне ставлення до вихованців, емпатія, здатність співпереживати і розуміти їх, визнання за ними права на самостійність, власний вибір; рівноправність позицій суб'єктів педагогічної взаємодії; використання нестандартних прийомів спілкування, що виходять за рамки ролівої позиції [8, с. 9–11].

А. Б. Орлов характеризує діалогізацію педагогічних відносин як один із педагогічних принципів, що стимулює особистісний розвиток вихованців [7]. Монологізована педагогічна взаємодія є нерівноправною як на рівні обміну інформацією, так і на рівнях соціально-рольових і міжособистісних взаємин суб'єктів педагогічного процесу, оскільки тут одноосібно домінує викладач, який є джерелом інформації, ставить питання, контролює та оцінює відповіді студентів. Діалогізація педагогічного спілкування передбачає перехід від домінуючої ролі викладача і підпорядкованої ролі студента до суб'єкт-суб'єктних, партнерських взаємин учасників навчально-виховного процесу.

Л. В. Стоянова стверджує, що побудова взаємин між викладачем і студентом на принципах діалогу, гармонії ділових і особистісних взаємин виступає істотною умовою підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх лікарів, засвоєння ними професійно значущих зразків діяльності та поведінки [12].

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що важливою умовою розвитку і зміцнення професійної спрямованості майбутніх лікарів є діалогізація педагогічної взаємодії, яка стимулює ідентифікацію студентів із викладачами як носіями професійних норм і ціннісних орієнтацій. Організація педагогічних стосунків зі студентами на засадах діалогічного підходу передбачає сприйняття викладачами студентів як психологічно рівноправних партнерів, взаємну активність, особистісну відкритість і довір'я, готовність сприйняти думку партнера, віру в значні потенційні можливості професійного становлення студентів, налаштованість на взаєморозуміння і творчу співпрацю з ними. Побудова педагогічного процесу на принципах діалогу як психологічно рівноправного співробітництва викладача і студентів є важливою умовою ідентифікації майбутніх лікарів із носіями професійної культури, засвоєння деонтологічних норм та принципів медичної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гусякова Н. И. О психологических механизмах становления профессионального сознания будущего учителя / Н. И. Гусякова // Мир психологии. – 2006. – № 1. – С. 152–161.
2. Давыденко Т. М. Теоретические основы рефлексивного управления школой : автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Т. М. Давыденко. – М., 1996. – 35 с.
3. Денисова О. В. Становление профессиональной идентичности студента-медика в образовательном процессе вуза : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / О. В. Денисова. – Екатеринбург, 2008. – 25 с.
4. Кузьмина Н. В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения профтехучилища / Н. В. Кузьмина. – М. : Высшая школа, 1989. – 167 с.
5. Майстерність педагога / [за ред. І. А. Зязюна]. – К. : Вища школа, 1997. – 349 с.
6. Неловкіна Берналь О. А. Педагогічні умови формування професійної спрямованості студентів медичних спеціальностей / О. А. Неловкіна Берналь // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2010. – № 10 (197), ч. 1. – С. 12–21.
7. Орлов А. Б. Проблемы перестройки психолого-педагогической подготовки учителя / А. Б. Орлов // Вопросы психологии. – 1988. – № 1. – С. 16–26.
8. Островерхова Н. М. Майстерність педагогічного спілкування / Н. М. Островерхова // Завуч. – 2006. – № 4. – С. 9–11.
9. Петровская Л. А. Воспитание как общение-диалог / Л. А. Петровская, А. С. Спиваковская // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. – С. 85–89.
10. Психология : словарь / [под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
11. Семенова Е. А. Диагностика и формирование профессиональных представлений студентов в образовательном пространстве учебного заведения / Е. Ф. Семенова. – Иркутск : Изд-во ИрГТУ, 2006. – 140 с.
12. Стоянова Л. В. Оптимизация диалогического взаимодействия преподавателей и студентов в условиях медицинского вуза : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 // Лела Вахтанговна Стоянова. – Иркутск, 2005. – 162 с.
13. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг / Л. Б. Шнейдер. – М. : МПСИ ; Воронеж : МО ДЕК, 2004. – 600 с.